

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

УДК: 338.439.02

О. В. ШЛАПАК,
здобувач ступеня кандидата економічних наук,
ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА І РОЛЬ ТВАРИННИЦТВА В ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

Розглянуто теоретичні основи забезпечення продовольчої безпеки, окреслено її сучасний стан, проблеми України та роль багатогалузевого тваринництва в її розв’язанні.

Ключові слова: продовольча безпека, економічна доступність продовольства, розвиток тваринництва.

The theoretical foundations of the backing of food safety are considered, and its contemporary state, problems in Ukraine, and the role of many-branch stockbreeding in their solution are discussed.

Keywords: food safety, economic accessibility of food, development of stockbreeding.

Забезпечення продовольчої безпеки шляхом ефективного розв’язання продовольчої проблеми як гарантії існування і розвитку будь-якої країни завжди було й залишатиметься одним з найважливіших завдань людства, нації та людини (родини). Дослідники, як правило, визначають продовольче забезпечення як багатопланове явище, що впливає на всі аспекти життєдіяльності суспільства, і тому воно має розглядатись у тісному взаємозв’язку з існуючими політичною та економічною системами, а також з національними традиціями господарювання.

Найбільш гостро дана проблема проявляється саме тоді, коли не задовольняються навіть ті мінімальні потреби людини в харчуванні, що дають їй можливість хоча б якось жити. У такому прямому, фізіологічному, аспекті питання забезпечення їжею існує і сьогодні. За оцінками фахівців Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (ФАО), у 2009 р. у світі голодувало і недоїдало 1020 млн. осіб, переважна більшість яких проживає в країнах “третього світу”.

Проблему перенаселення і забезпечення людства продовольством в історії економічної думки вперше було порушено англійським священником Т. Р. Мальтусом (1766–1834 рр.) у його основній праці “Дослідження про закон народонаселення” (перше видання – в 1798 р., друге – в 1803 р.) в контексті розробки демографічної проблеми¹. Головний постулат автора полягав у тому, що “кількість населення неминуче обмежена засобами існування (*means of subsistence*)”². При цьому, на його думку, “основний закон природи полягає у прагненні всіх живих істот розмножуватися швидше, ніж це допускає кількість їжі, яка є в їхньому розпорядженні”. Це призводить до браку продуктів харчування, що в розвинутих суспільствах відбивається у вигляді зростання цін і ренти, падіння реальної заробітної плати та зменшення споживання незаможних класів³.

¹ Див.: Мальтус Т. Р. Дослідження закону народонаселення. К., “Основи”, 1998, 535 с.

² Див.: Мальтус Т. Р. Опыт о законе народонаселения. Антология экономической классики. Т. 2. М., 1993, с. 22.

³ Див.: там же, с. 9, 18–22.

По суті, теорія Т. Р. Мальтуса складалася з двох тез: 1) біологічна здатність людини до продовження роду перевищує її фізичну можливість збільшувати необхідні для неї ресурси продовольства; 2) гранична межа здатності населення до самовідтворення визначається лімітами продовольчих ресурсів. На основі цього він сформулював відоме протиставлення двох прогресій: геометричної – для приросту населення й арифметичної – для приросту продовольства.

Як зауважує з цього приводу видатний англійський історик економічної думки М. Блауг, для підтвердження своєї правоти у Т. Р. Мальтуса була магічна формула – закон спадної родючості ґрунту. При цьому він не тільки стверджував, що прирощення земельного фонду стає дедалі дорожчим, а ще й був переконаний у тому, що нагромадження капіталу і зміни в технологіях ніколи не зможуть компенсувати обмеженість природних ресурсів. Проте, як справедливо наголошував М. Блауг, для технічного прогресу не існує закону спадної ефективності ⁴.

Ідеї Т. Р. Мальтуса були сприйняті найавторитетнішими економістами класичної школи. Так, Д. Рікардо включив мальтузіанські положення в розроблену ним теорію заробітної плати, через що вся теорія дістала назву мальтузіансько-рікардіанської ⁵. Слід зазначити, що і Т. Р. Мальтус, і Д. Рікардо із самого початку говорили про *коливання* чисельності населення, які раз у раз повторювались і супроводжувались при цьому коливаннями цін, земельної ренти, прибутку і реальної заробітної плати, що формувало уявлення про мінливий, несталий характер економічного процесу в цілому. У 70–80-ті роки ХІХ ст. це вчення дістало загальну назву “неомальтузіанство”.

З плином часу життя підтвердило наявність встановленого Т. Р. Мальтусом і Д. Рікардо тісного зв'язку між темпами зростання населення, цін і реальної заробітної плати аж до періоду індустріалізації. Але тільки-но англійська індустріалізація досягла помітних успіхів, завдяки чому був налагоджений імпорт продовольства з інших країн в обмін на промислові товари, ця кореляція зникла. З огляду на це англійський учений Р. Шофілд дійшов висновку, що сфера застосування мальтузіанської теорії має бути обмежена традиційним доіндустріальним суспільством ⁶. Цю важливу обставину виділяли й інші дослідники. Так, Ле Руа Ладюрі називав Т. Р. Мальтуса “пророком минулого” в тому сенсі, що його теорія припинила свою дію невдовзі після опублікування його книги ⁷.

Незважаючи на це, західні дослідники підкреслювали виняткову цінність мальтузіансько-рікардіанської теорії для розуміння динаміки соціально-економічного розвитку в доіндустріальну епоху. Р. Шофілд писав: “Теорія Мальтуса особливо добре підходить для пояснення історичної динаміки, оскільки вона не тільки об'єднує концептуальні елементи в структуру, але й явно розглядає природу динаміки цих структур” ⁸.

Саме ця перевага теорії Т. Р. Мальтуса в подальшому дозволила будувати економіко-математичні моделі. Так, у 1978 р. економіст Р. Лі зробив економіко-

⁴ Див.: Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. М., “Дело Лтд”, 1994, с. 65.

⁵ Див.: Рікардо Д. Соч. Т. 1. Начала политической экономии и налогового обложения. М., Госполитиздат, 1955, 360 с.

⁶ Див.: Schofield R. S. Through a Glass Darkly: The Population History of England as an Experiment in History. Population and History. From the Traditional to the Modern World. Cambridge, 1986, p. 11–34.

⁷ Див.: Le Roy Ladurie E. Les paysans de Languedoc. Paris, 1990, p. 370.

⁸ Див.: Schofield R. S. Зазнач. праця, р. 18, 30.

математичний аналіз даних Ф. Брауна, а Ш. Хопкінс дійшов висновку про те, що вони відповідають постулатам Т. Р. Мальтуса⁹. Постулати мальтузіансько-рікардіанської теорії було використано й у ряді тогочасних глобальних економіко-демографічних моделей, у тому числі в моделях Д. Форрестера, Д. Медоуза, М. Месаровича і Е. Пестеля¹⁰. Елементи мальтузіанського підходу використовуються також у теорії світ-системи І. Валлерстайна¹¹. Отже, в особі Т. Р. Мальтуса та його послідовників – неомальтузіанців – в економічній науці увага приділялась аналізу залежностей між такими основоположними змінними, як “виробництво життєво важливих благ” і “чисельність населення”.

Проблему голоду, але вже у світовому масштабі, у ХХ ст. вперше висвітлив бразильський учений Жозуе де Кастро у своїй праці “Географія голоду”, в якій він стверджував, що майже 2/3 населення планети існувало в умовах постійного голоду¹². Дослідник нагадав своїм сучасникам, що збитки від епідемій або війн можна відшкодувати в середньому вже через 10 років, тоді як люди, які пережили голод, залишаються надломленими на все життя.

Населення планети дійсно збільшується, хоча й не так, як вважав Т. Р. Мальтус. Як зазначає неомальтузіанець П. Ерліх, історія свідчить: на те, щоб людство досягло чисельності 2 млрд., знадобилося 4 млн. років, на приріст ще 2 млрд. – 46 років і всього 22 роки – на приріст наступних 2 млрд.¹³.

Проте при цьому відомі технологічні зрушення в аграрній сфері (перехід до механічної обробки поля, впровадження механізації технологічних процесів, “зелена революція”, біотехнологічна революція) дозволили не тільки збільшувати обсяги виробництва продовольства, але й знижувати виробничі витрати, що закономірно спричинило зменшення цін на аграрну продукцію. Завдяки цьому вироблення продовольства зростало швидше за чисельність населення, що цілком природно вело до збільшення кількості продуктів харчування на душу населення.

З урахуванням тенденцій ХХ – початку ХХІ ст., коли поряд із зростанням чисельності населення значно збільшилося виробництво зерна і м’яса, увагу привернула й думка про те, що продовольча проблема, як і продовольча безпека, може бути розв’язана шляхом подальшого розвитку аграрної сфери, з проведенням відповідної регуляторної політики держави. Це підтверджується тим, що, за оцінками ФАО і Всесвітньої організації охорони здоров’я (ВООЗ), середня норма харчування для однієї людини має становити 2300–2400 ккал на добу. Звичайно, цей показник може і повинен дещо варіюватися залежно від статі, віку, виду праці, природно-кліматичних умов і деяких інших факторів. Чітко виражене недоїдання настає лише тоді, коли цей індикатор падає нижче за 1800 ккал, а очевидний голод – коли пройдено критичне значення у 1000 ккал на добу. Щодо споживання продовольства в розвинутих країнах, то в середньому на душу населення воно становить 3400 ккал, а споживання білків – приблизно 100 г на добу.

⁹ Див.: Lee R. *Econometric Studies of Topics in Demographic History*. N.Y., 1978, 272 p.

¹⁰ Див.: Форрестер Дж. *Мировая динамика*. М., 1978, 152 с.; Медоуз D. L. et al. *The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome’s Project on the Predicament of Mankind*. N.Y., 1972, 208 p.

¹¹ Див.: Wallerstein I. *The Modern World-System*. N.Y., Academic Press, Vol. 1, 1974; Vol. 3, 1989.

¹² Див.: Кастро Ж. де *География голода*. М., Государственное издательство иностранной литературы, 1954, 387 с.

¹³ Див.: Ehrlich P. *The Population Bomb-Dangerous Trends*, p. 2 (http://www.pbs.org/Kged/population_bomb/danger/situation.html).

Слід зазначити, що наприкінці ХХ ст. у сфері виробництва продовольства утворилися дві нові тенденції. По-перше, зростання обсягів виробництва продуктів харчування стало поступово уповільнюватись, а зниження собівартості і, відповідно, цін на товари – загальмувалося. Більше того, з початку ХХІ ст. ціни на сільсько-господарську продукцію різко підвищуються. По-друге, згодом почала зростати та екологічна ціна, яку людство сплачує за розширення аграрного виробництва. Ситуацію ускладнює й те, що на планеті практично стабілізувалася площа орних земель. Застій же у збільшенні посівних площ зумовлює зростання сільгоспвиробництва шляхом його інтенсифікації на основі сучасних високотехнологічних систем землеробства.

Крім того, процеси індустріалізації та урбанізації самі по собі погіршують природне середовище внаслідок викидів в атмосферу великої кількості шкідливих хімічних речовин та важких металів, вилучення з обороту орних земель та культивованих пасовищ під міське і промислове будівництво й прокладання транспортних систем. Цей процес також викликає зрушення в харчовому раціоні мільйонів людей, які масово переміщуються в міста, різко збільшуючи при цьому споживання продукції тваринництва. Так, з 1967 р. і дотепер світове виробництво м'яса птиці зросло приблизно на 700%, яєць – на 350, свинини – на 290, баранини і козлятини – на 200, яловичини – на 180, молока – на 180%. Продукція тваринництва на сьогодні дає 12,9% від усіх ккал, які споживаються у світі, а в розвинутих країнах цей показник досягає 20,3%. Внесок тваринництва у споживання білка становить 27,9% в усьому світі й 47,8% – у розвинутих країнах ¹⁴.

Зрушення на користь тваринництва, що дістало назву “м'ясна революція”, автоматично спричинило значні зміни у виробничій спеціалізації всієї аграрної сфери – домінуючою стає саме ця галузь сільського господарства. І це при тому, що виникає гостра потреба у збільшенні як продуктивності, так і загального обсягу всього аграрного виробництва, оскільки дедалі зростаюча частина рослинницької продукції направляється не на харчування людей, а на корм для тварин, що закономірно призводить до різкого загострення глобальної продовольчої проблеми.

Іншим істотним наслідком “м'ясної революції” стало різке посилення негативного впливу сільського господарства в цілому на довкілля (тваринництво впливає на нього набагато сильніше, ніж рільництво). Згідно з даними ФАО, у 2000 р. загальне поголів'я всіх домашніх тварин складалося з: 1331 млн. голів великої рогатої худоби, 1060 млн. овець, 905 млн. свиней, 235 млн. гусей; і всі вони потребують простору для випасання і вирощування кормів ¹⁵.

Особливо нагальною продовольчою проблемою залишається в більшості країн, що розвиваються. Ситуація з харчуванням загострюється у зв'язку з швидким зростанням населення. У результаті ті країни Азії, Африки і Латинської Америки, де переважна частина всієї робочої сили зосереджена саме в аграрному секторі, виявилися неспроможними досягти самозабезпеченості з продовольства, хоча в економічно розвинутих країнах таке завдання вирішується при зайнятості населення в сільському господарстві на рівні 10% і меншому.

На жаль, реальних способів ефективного вирішення глобальної продовольчої проблеми досі не знайдено, що зайвий раз доводить її складність і багато-

¹⁴ Див.: “AgroNews” від 24 грудня 2011 р.

¹⁵ Див.: Key Issues and Information Sources Current Food Consumption Patterns and Global Sustainability, p. 13–14 (<http://www.agrifood-forum.net/issues/consumption/paper/asp>).

аспектність. Так, досить згадати про таку важливу особливість сучасної ситуації, як паралельне існування на планеті голоду і надлишків виробництва продовольства. Серед інших важливих тенденцій можна виділити такі, як різке зростання експорту продовольства з високорозвинутих країн Заходу (раніше було навпаки); поширення абсолютних масштабів бідності в країнах “третього світу”.

Збільшення людської популяції ставить непрості питання і щодо забезпечення населення продуктами харчування, особливо тваринного походження. Головною проблемою є стрімке й нерівномірне зростання чисельності населення Землі: за експертними оцінками, воно збільшиться із 7 млрд. у 2010 р. до 9 млрд. до 2050 р., тобто на 28%. Для забезпечення такої кількості людей більш-менш збалансованим протеїновим харчуванням щорічне виробництво м'яса має зрости з нинішніх 229 млн. т до 465 млн. т у 2050 р. (на 103%), а молока – відповідно, з 580 млн. т до 1043 млн. т (на 80%). При цьому, за даними ФАО, динаміка підвищення обсягів виробництва м'яса різних видів тварин буде дуже нерівномірною: у 2011–2025 рр. щорічне зростання виробництва м'яса птиці очікується на рівні 3,1%, свинини – 2,6, яловичини – 1,3, дрібних жуйних тварин – 0,2%.

Прогнозуються значні зміни і в географічному розподілі тваринництва. Якщо в розвинутих країнах очікується невисокий, але рівномірний приріст виробництва, то в деяких країнах, що розвиваються, валовий приріст буде більш динамічним, стрибкоподібним і до 2050 р. обсяги виробництва в них перевищать обсяги в нинішніх розвинутих країнах приблизно у 2 рази. Розбіжності в рівнях споживання продуктів тваринництва, зокрема м'яса і яєць, між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються, поступово нівелюватимуться. За даними ФАО, світове виробництво м'яса у 2007–2019 рр. зросте в цілому на 23,2%. При цьому у 27 країнах ЄС очікується приріст на 0,4%, у США – на 11,2, у Китаї – на 34,6, у Бразилії – на 33,2%. Завдяки цьому сформується нові світові центри тваринницького виробництва¹⁶.

У спільній доповіді ФАО та ОЕСР від 12 липня 2012 р. зазначається, що в найближчі 10 років темпи зростання сільгосппродукції у світі уповільняться в середньому до 1,7% на рік. У попередні декілька десятиліть вони становили понад 2% на рік.

Підвищенню попиту на продукти харчування сприятимуть, крім зростання чисельності населення, також збільшення доходів на душу населення, міграція в міста та зміни в раціоні харчування в країнах, що розвиваються, а також жорсткіші вимоги до сировини для біопалива. Але підвищення витрат на засоби виробництва, обмеженість ресурсів, зростаючий тиск на навколишнє середовище та негативні наслідки зміни клімату призводять до зниження пропозиції. У результаті високий попит та уповільнення темпів зростання світового виробництва призведуть до того, що ціни на продукти харчування в наступне десятиліття залишаться високими. При цьому, за прогнозом ФАО, виробництво зростатиме в основному за рахунок країн, що розвиваються, значущість яких у світовій торгівлі сільгосппродукцією посилюватиметься. Важливу роль відіграватимуть такі країни, як Бразилія, Китай, Індонезія, Таїланд, Україна і Росія, які інвестуватимуть великі кошти в розвиток сільськогосподарського виробництва. У прогнозі також зазначається, що за сприятливого збігу обставин у світовій економіці зростання сільгоспвиробництва в Бразилії, Індії, Китаї і Росії в найближче десятиліття може становити майже 8% на рік.

¹⁶ Див.: <http://www.myaso-portal.ru>.

В Україні продовольче питання також стоїть, але передусім як соціально-економічна, структурна проблема. Дійсно, для нас характерною є недосконала структура харчування, нижча за науково розраховані норми питома вага у споживанні продуктів тваринництва, овочів і фруктів. Важливим завданням є також вдосконалення асортименту і структури в рамках кожної групи продуктів (м'ясних, молочних тощо) з урахуванням зростаючих потреб населення. Велике значення має й вирішення проблеми поліпшення якості вироблених продуктів харчування.

Про сучасний стан у розв'язанні цієї проблеми говорить те, що Україна зайняла 44-ту позицію в рейтингу (складено "The Economist Intelligence Unit" на підставі досліджень 105 країн¹⁷) за якістю і доступністю для населення харчових продуктів. Міжнародні порівняння сучасного рівня споживання продуктів харчування населенням України підтверджують і проблемність існуючої продовольчої ситуації для підтримання нормального рівня життя та відтворення людини, а також соціальної стабільності в українському суспільстві. Якщо в 1990 р. калорійність добового раціону середньостатистичного жителя України наближувалася до європейських країн і проблема полягала лише в раціоналізації структури та поліпшенні якості споживання, то сьогодні наша країна за показником якості харчування на душу населення значно поступається державам з розвинутою економікою. Крім виробничого фактора, гостроту продовольчої проблеми зумовило й різке падіння доходів населення України. У цьому зв'язку головною метою продовольчої політики держави має стати досягнення обсягів споживання основних продуктів харчування населенням країни на рівні 1990 р. з подальшим поліпшенням його структури та підвищенням якості продукції.

Оцінка рівня продовольчої безпеки в Україні здійснюється за сімома основними індикаторами¹⁸: 1) добова енергетична цінність раціону харчування людини; 2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів; 3) достатність запасів зерна в державних ресурсах; 4) економічна доступність продуктів харчування; 5) диференціація вартості харчування за соціальними групами; 6) місткість внутрішнього ринку окремих продуктів; 7) продовольча незалежність за окремими продуктами.

Найважливішим показником рівня продовольчої безпеки є калорійність добового раціону харчування населення. Про її динаміку (у розрахунку на 1 особу) свідчать дані за 1990–2011 рр., наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України *

Рік	Продукти тваринного походження	Продукти рослинного походження	Середньодобова поживність раціону людини (ккал)	Перевищення порогового критерію (2500 ккал)	
				ккал	%
1990	1025	2572	3597	1097	43,9
1995	716	1980	2696	196	7,8
2000	611	2050	2661	161	6,4
2001	619	2139	2758	258	10,3

¹⁷ Див.: Україна стала 44-й в мире по качеству продуктов питания (<http://vkurse.ua/society/12/07.2012>).

¹⁸ Див.: Постанова Кабінету Міністрів України "Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки" № 1379 від 5 грудня 2007 р. (http://uazakon.com/documents/date_bv/pg_gxscxoh.htm).

Закінчення таблиці 1

2002	673	2127	2800	300	12,0
2003	690	2108	2798	298	11,9
2004	719	2191	2910	410	16,4
2005	733	2183	2916	416	16,6
2006	771	2164	2935	435	17,4
2007	782	2158	2940	440	17,6
2008	805	2193	2998	498	19,9
2009	796	2150	2946	446	17,8
2010	809	2124	2933	433	17,3
2011	807	2144	2951	451	18,0
Граничний (пороговий) критерій					
ккал	1375	1125	2500	0	0
%	55,0	45,0	100,0		

* Джерело: розраховано за даними Держстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Як видно з таблиці 1, середньодобова поживність раціону людини у 1990 р. становила 3597 ккал (тобто на 1097 ккал, або на 43,9%, перевищувала граничний критерій – 2500 ккал). Через трансформаційну кризу цей показник знизився на 936 ккал, або на 26,0%, і у 2000 р. перевищував пороговий критерій лише на 161 ккал, або на 6,4%. З економічним зростанням у 2000–2008 рр. перевищення порогового критерію збільшилось у 3,1 раза – із 161 до 498 ккал. У кризовому 2009 р. середньодобова поживність раціону людини знову знизилася – на 52 ккал, або на 1,7%. При цьому, як і в попередні роки, основну частину (72,9%) калорій населення України отримувало від споживання продукції рослинного походження; відповідно, лише 27,1% середньодобового раціону забезпечувалися за рахунок споживання продукції тваринного походження, що вдвічі нижче за встановлений пороговий критерій (55%). У цілому ж середньодобова поживність раціону жителя України у 2011 р. становила 82,0% відповідного показника 1990 р., в тому числі за продуктами тваринного походження – 78,7%, а рослинного – 83,4%.

Розраховуємо індикатор “Достатність споживання окремого продукту”, де оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання харчових продуктів однією особою протягом року відповідає раціональній нормі, тобто коли коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці (табл. 2).

Таблиця 2

Розрахунок індикатора достатності споживання продуктів харчування на 1 особу на рік *

(кг)

Вид харчових продуктів	Раціональна норма (за розрахунками МОЗ України)	Фактичне споживання у 2011 р. (дані Держстату)	Індикатор достатності споживання
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно).....	101,0	110,4	1,09
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо).....	80,0	51,2	0,64
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко).....	380,0	204,9	0,54
Риба і рибопродукти.....	20,0	13,4	0,67
Яйця (шт.).....	290	310	1,07

Закінчення таблиці 2

Овочі та баштанні.....	161,0	162,8	1,01
Плоди, ягоди та виноград.....	90,0	52,6	0,58
Картопля.....	124,0	139,3	1,12
Цукор.....	38,0	38,5	1,01
Рослинна олія всіх видів.....	13,0	13,7	1,05

* Джерело: складено за даними Звіту про стан продовольчої безпеки України у 2011 р. (www.me.gov.ua/file/link/187457/file/zvit2011.doc).

Як видно з даних таблиці 2, в Україні за більшістю основних видів продовольства фактичне споживання у 2011 р. було нижчим від раціональних норм, при цьому найзначніше відставання фактичного споживання від раціонального спостерігалось за плодами, ягодами і виноградом – на 42%, за молоком і молокопродуктами – на 44%, за м'ясом і м'ясопродуктами – на 36%, за рибою та рибодуктами – на 33%. Слід зазначити, що тоді ж під впливом кризового падіння доходів зменшилося споживання молока, м'яса та риби, навіть за наявності суттєвого відставання споживання цих продуктів від раціональних норм.

Важливими є також роль і значення багатогалузевості тваринництва в розв'язанні продовольчої проблеми та забезпеченні продовольчої безпеки країни. Саме від рівня його розвитку залежить наповнення продовольчого ринку висококалорійними продуктами харчування – м'ясом, молочними продуктами, яйцями тощо. Вітчизняне тваринництво дає сировину для харчової та легкої промисловості (м'ясо, молоко, шкіра, вовна, віск, пух тощо), а також для виробництва ряду лікувальних препаратів. Протягом 1991–2011 рр. в Україні обсяги валової продукції тваринництва скоротилися на 47,1% (табл. 3).

Таблиця 3

Індекси продукції сільського господарства України

(% , 1990 р.=100%)

Показники	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Валова продукція.....	65,0	53,4	63,5	65,1	60,9	71,3	70,0	68,9	82,6
у тому числі:									
рослинництва.....	74,2	65,5	81,1	82,5	74,7	97,5	92,5	88,2	115,0
тваринництва.....	57,3	43,3	48,7	50,4	49,2	49,3	51,1	52,9	53,6

* Джерело: Статистичний щорічник України за 2010 рік. К., Держкомстат України, 2011, с. 142; дані Держстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

Найбільшого скорочення зазнало виробництво яловичини, тобто м'яса, в якому міститься 17–20% білка й до 23% жиру і калорійність 1 кг якого досягає 1200–1300 ккал; до того ж воно є джерелом енергії та матеріалу для побудови м'язової маси. У 1990 р. поголів'я великої рогатої худоби становило 24,6 млн. голів, а у 2011 р. – тільки 4,4 млн.

Як наслідок, за 1990–2011 рр. виробництво м'яса скоротилося з 1986 тис. т до 399 тис. т (табл. 4). За видами м'яса найбільшого скорочення зазнало виробництво яловичини і телятини – у 4,98 раза, тоді як свинини – у 2,24 раза, а м'яса птиці – зросло в 1,4 раза. Через неоднакову динаміку виробництва різних видів м'яса за 21 рік частка яловичини і телятини знизилася з 45,6 % у 1990 р. до 18,6% у 2011 р., свинини – з 36,2% до 32,8%, а м'яса птиці – навпаки, збільшилася з 16,2% у 1990 р. до 46,4% у 2011 р. Щодо молока, то його виробництво зменшилося з 24508,3 тис. т у 1990 р. до 11100 тис. т у 2011 р.

Таблиця 4

Виробництво м'яса за видами

(забійною вагою, тис. т)

Рік	Яловичина і телятина	Свинина	Баранина і козлятина	М'ясо птиці	М'ясо кролів	Конина	Усього
1990	1986	1576	46	708	30	12	4358
1995	1186	807	40	235	19	7	2294
2000	754	676	17	193	14	9	1663
2005	562	494	16	497	13	15	1597
2010	428	631	21	934	13	12	2059
2011	399	704	20	995	14	12	2144

* Джерело: Статистичний щорічник України за 2006 рік. К., Держкомстат України, с. 175; Статистичний щорічник України за 2010 рік. К., Держкомстат України, с. 178; дані Держстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua>).

За відсутності належної кормової бази навіть існуючий виробничий і генетичний потенціал сільськогосподарських тварин реалізується далеко не повністю — не більш як на 40% від потенціальної продуктивності. Ці та інші чинники зумовлюють стрімко зростаючий дефіцит яловичини, резервом поповнення якого поступово стає імпорт. Тим часом світова цінова кон'юнктура м'ясного ринку, зокрема яловичини, надає можливість для успішного розвитку власного виробництва та послідовного імпортозаміщення в такому важливому сегменті аграрного виробництва. Щоб реалізувати цей потенціал, слід розробити чітко вибудовану державну аграрну політику, спрямовану в першу чергу на підтримку вітчизняного виробника, створення сприятливих умов для зниження його витрат та підвищення якості продукції, здатності успішно протистояти субсидованому імпорту з розвинутих країн світу. За рахунок реалізації комплексної інноваційно орієнтованої стратегії імпортозаміщення цілком можливе поступове зростання питомої ваги м'яса яловичини і телятини вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку, що суттєво підвищить загальний рівень національної продовольчої безпеки.

Як уже зазначалося, проблема продовольчого забезпечення є багатопланою і впливає на всі аспекти життєдіяльності суспільства. В Україні вона існує, передусім, як соціально-економічна, а її гостроту зумовлює різке падіння доходів населення.

Стаття надійшла до редакції 15 жовтня 2012 р.